

Hushållningen med risk

Världen är full av risker. Vi stöter oundgängligen på ekonomiska risker i våra roller som löntagare (blir jag arbetslös? skadad i arbetet?), konsumenter (får jag vad jag vill ha? betalar jag för mycket?), långgivare (får jag pengarna tillbaka?) eller företagare (lönar det sig att utveckla en ny produkt? ska marknaden vika?). Det ekonomiska systemet ger oss emellertid möjlighet att överflytta en del av dessa ekonomiska risker på andra personer, som mot betalning åtar sig att bära risker trots att de inte personligen utsätter sig för dem. När en löntagare betalar sin medlemsavgift i en arbetslöshetskassa sprider han därmed den ekonomiska risken av en eventuell arbetslöshet över alla kassans medlemmar. När en företagare nyemitterar aktier sprider han företagandets risker över de tillkommande aktieägarna. Möjligheten att överflytta (och därmed sprida) risk är ofta en förutsättning för det moderna samhällets effektiva funktion. Våra storföretag är svåra att tänka sig utan möjlighet att sprida företagandets risker över tiotusentals personer. Bil- och fastighetsinnehav blir ofta en ekonomisk möjlighet först under förutsättning att man ensam slipper bära risken för att bilen blir stulen eller att fastigheten brinner upp.

I det svenska folkhemmet finns en lång tradition att överflytta riskbärandet från individen till samhällskollektivet. Det finns ett uppenbart fördelningspolitiskt motiv till detta. Det civiliserade samhället accepterar inte att befolkningen sönderfaller i fraktioner beroende på utfallet av vinster och nitlotter i livets lotteri. Den civiliserade människan tolererar inte heller att se en medmänniska gå under enbart på grund av bristande förutseende då det gällde att teckna försäkring. "Det goda samhället" har därför byggt upp en omfattande försäkringsverksamhet, där förmåner och premietvång är en oupplöslig del av medborgarskapet. I Sverige har vi gått ett stycke utöver ett sådant grundläggande skyddsnät, och till samhället överfört en stor del mer vardagliga risker i det ekonomiska livet. Det kan kanske därför vara på sin plats att påminna om vissa problem, som är förknippade med en sådan överflyttning.

Ett första problem är naturligtvis att det väljarmässiga stödet för en sådan politik kan vara baserat på villfarelsen att risken *elimineras*, därför att den överlastas på samtliga medborgare. Med några obetydliga undantag är de ekonomiska riskerna lika dyra att täcka oberoende av vem som bär dem. Skördeskadeersättning till jordbrukarna eliminerar givetvis inte den samhällsekonomiska kostnaden av felsegna skördar.

I någon mån kan kanske villfarelsen om riskernas försvinnande i det goda samhället förklaras med att ett kollektivt övertagande av risker förstör det prissystem, som annars skulle ge oss kunskap om riskernas storlek. I ett system där all överflyttning av risk sker på privata marknader kommer riskernas storlek att återspeglas i försäkringspremier, aktiekurser, löner, priser etc. Detta förhållande kan yngre sportbilsförare konstatera i sina försäkringspremier, varvs- och rederiägare i sina aktieportföljer, statstjänstemän i sina löner ("statens kaka är liten men säker") osv. När motsvarande risker övertas av samhället och försäkringspremien debiteras på skattsedeln

är det lätt att invaggas i den felaktiga föreställningen att riskerna inte längre existerar.

Ett allvarigare problem är att överflyttning av risk minskar inte bara kunskapen om existerande risker utan även det individuella incitamentet att *undvika* dessa risker. Den totala riskexponeringen blir därför större än om risken inte hade kunnat överföras. Detta är ett välbekant fenomen för försäkringsbolagen, som söker återskapa incitamenten genom självrisk och bonus-system. Nu är självrisken vid många av de risker som samhället åtagit sig att bära inte obetydlig – t ex det fysiska och psykiska lidandet vid ett olycksfall, där kostnaderna för sjukvård och inkomstbortfall i hög grad bärs kollektivt. Ändå bedöms uppenbarligen i många fall incitamenten att undvika risk vara för små ur samhällsekonomisk synvinkel. Övertagandet av riskerna följs därför av lagar och regleringar avsedda att få individer och privata företag att undvika risker de annars skulle utsätta sig för. Exempel på detta går att hämta från en mängd av det ekonomiska livets olika områden. – Som Göran Skogh tidigare påpekat i Ekonomisk Debatt har sjukförsäkringssystemets konstruktion medfört att varken arbetstagare eller arbetsgivare har tillräckligt ansvar för de kostnader sjukfrånvaron förorsakar samhället. I försäkringens kölvatten har därför följt en omfattande arbetsmiljölagstiftning. – Den progressiva inkomstskatten i kombination med stor ekonomisk trygghet vid arbetslöshet har eliminerat en stor del av individens ekonomiska risker vid yrkesvalet. I kölvattnet har följt spärrade utbildningsvägar och bundna, yrkesinriktade studiegångar. – Med samhällets ovillkorliga skyldighet att omhänderta offer för olycksfall har följt bältestvång vid bilkörning och hjälmtvång vid mopedkörning. – Med inkomstgaranti åt kulturarbetare har följt ett kulturråd, som skall skilja agnarna från det kulturella vetet. O s v.

Huruvida i dagens läge fördelarna av ett ökat kollektivt riskbärande är större än nackdelarna av ett ökat intrång i individens handlingsfrihet må här lämnas osagt. Men för att rätt avväga den lämpligaste omfattningen av kollektivt riskbärande är det naturligtvis nödvändigt att se till såväl nackdelar som fördelar. Och sannolikt är en ökad samhällskontroll av individen en ofrånkomlig del av ett system där individen i allt högre utsträckning avlastas de ekonomiska konsekvenserna av sitt handlande.

Människans strävan att söka spänning i tillvaron via risker och chanser tycks ändå vara ganska okuvlig. Kanske är det dags för en total översyn av villkoren för hushållningen med risk och villigheten att bära risk i det svenska samhället. En översyn borde söka rekonstruera logiken i att satsa samhällets resurser på att å ena sidan *eliminera* existerande individuella ekonomiska risker och undertrycka företagandets, innovationens och karriärens rosenkindade och samhällsnyttiga risktagande samtidigt som miljardbelopp satsas på att *konstruera* en bleksiktig och samhällsekonomiskt värdelös hasardmekanik i form av tips, toto, casinon, lotterier, bingo, enarmade banditer osv. En översyn skulle syfta till att undersöka i vilken utsträckning människors okuvliga äventyrlusta kan styras mot de risker som samhället ändå måste bära. Problemet är kanske inte att speldjävulen lever. Det är kanske bara att han blivit inlåst på casinot.

Jan Voss Jönsson